

Розділ 5. ПОЛІТИКА ОУН СТОСОВНО ЗАЛУЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДО ЛАВ ПІДПІЛЛЯ

Повторна окупація західноукраїнських земель змусила керівників Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУН(б)) кардинально переформатувати стратегію і тактику боротьби. Основний акцент було перенесено з військової на ідейно-пропагандистську ділянку роботи, оскільки протистояння з імперською військовою машиною на полі бою не могло дати підпіллю відчутних результатів. З огляду на це, перед керівниками ОУН(б) постала проблема залучення до лав організації якомога більшої кількості інтелектуалів для роботи в пропагандистських та видавничих структурах. Фахівці гуманітарного й технічного складу також були потрібні в підпіллі як лікарі, друкарі, інженери-будівельники (для зведення довговічних і придатних до житла підпільників крийвок та бункерів), піротехніки тощо. Про це неодноразово мовилося в документах підпілля. Зокрема, у звіті ОУН(б) зі Стрийщини-Дрогобиччини за 31 березня 1944 р. зазначалося: «З цієї верстви нашого громадянства [інтелігенції – О. С.] є мало одиниць, що всеціло віддалились нашій роботі. Боротьба наша з огляду на такий стан дуже ускладнюється, вона вимагає багато фахівців, яких ми не маємо»¹. Зрештою, без підтримки провідних громадсько-політичних та культурних діячів організація не могла розраховувати на статус зрілої політичної сили й авторитет серед мас.

Ситуація з кадрами, у якій опинилися лідери ОУН(б) напередодні другої радянської окупації, виявилася цілком прогнозованою. Адже в міжвоєнний період українські націоналісти не задавалися ціллю масово залучати представників інтелігенції до лав організації, побоюючись зтяжних інтелектуальних дискусій, які, на їхню думку, стали однією з причин поразки визвольних змагань 1918–1923 рр. Здебільшого організація взаємодіяла зі селянством і студентською та шкільною молоддю, яка виявилася найбільш сприятливим середовищем для ідей ОУН. А практика терору, яку ОУН широко застосовувала у 1930-х роках, остаточно відштовхнула легальних політиків від співпраці з націоналістичним середовищем. За організацією закріпився імідж політично незрілого молодіжного угруповання радикального типу, лідери якого не здатні приймати виважені рішення, а отже, не заслуговують на статус поважного політичного партнера. Причина конфлікту полягала також у програмно-світоглядних засадах ОУН: націоналісти оголосили проводом нації так звану «ініціативну меншість», волюнтаристськи налаштований елемент суспільства, відмовляючи інтелігентам у їхній традиційній ролі бути провідниками нації, що, природно, викликало спротив із боку останніх.

Вперше потребу масового залучення широких кіл інтелігенції до революційно-визвольної боротьби діячі Організації українських націоналістів під проводом

¹ Звіт. Стрийщина–Дрогобиччина. 1944. 31 березня. *Галузевий державний архів Служби безпеки України* (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 78. Арк. 227.

Андрія Мельника (ОУН(м)) і ОУН(б) відчували під час радянсько-німецької війни, коли в складі Похідних груп нашкоджували на несприйняття націоналістичної ідеології східноукраїнським населенням. Тоді організація постала перед необхідністю кардинального переосмислення стартових ідейно-політичних, світоглядних та стратегічних позицій, яке без участі інтелектуальних сил здійснити було неможливо. Саме тоді керівники обох відламів ОУН вперше спробували масово залучити інтелігенцію до революційно-визвольної боротьби, що їм частково вдалося. Українські інтелігенти поповнили лави службовців Українського центрального комітету (УЦК), Українського державного правління (УДП), Української Національної Ради (УНР), місцевих адміністрацій, редакцій газет, що перебували під контролем мельниківського чи бандерівського відламів організації. Окремі громадсько-політичні діячі погодилися працювати в уряді Ярослава Стецька (Кость Паньківський, Василь Сімович, Маріян Панчишин, Антін Пясецький, Богдан Дзерович, Лярій Ольховий, Юліан Федусевич та ін.)² після проголошення Акту 30 червня. Інші так чи так співпрацювали з підпіллям, дописуючи до видань ОУН, нелегально лікуючи поранених повстанців, консультуючи діячів організації в питаннях політики, державотворення, історії, культури, Церкви. Достеменно відомо, що під час німецької окупації з підпіллям ОУН(м) і ОУН(б) співпрацювали такі відомі літератори та публіцисти: Аркадій Любченко, Улас Самчук, Михайло Пронченко, Іван Багряний, Юрій Шевельов, Олександр Оглоблін та ін. Багато людей творчих професій у цей час вступили до лав ОУН, як-от: поетеса Олена Теліга, письменниця Богдана Світлик («М. Дмитренко»), священник Іван Гриньох («Всеволод»), архітектор і поет Олег Кандиба («Ольжич»), журналіст Микола Дужий («Вировий»), художник Ніл Хасевич («Бей-Зот») та ін.

Співпраця інтелігенції з українськими націоналістами, не позбавлена конфліктів на ґрунті різних суспільно-політичних і світоглядних переконань, нефаховості та надмірних амбіцій окремих провідників підпілля³, тривала лише в так званій напівлегальній період діяльності ОУН (до вересня 1941 р.), коли члени організації та суспільство загалом перебували в полоні пронімецьких симпатій та загальної ейфорії під впливом звільнення від більшовизму й Акту відновлення Української держави. Коли ж, окупувавши Україну, нацисти розгорнули репресії проти учасників ОУН та нагінку на все українське суспільство, ситуація кардинально змінилася. Складні умови окупації, які особливо нищівно позначилися саме на життєдіяльності інтелігенції⁴, змусили більшу частину представників цієї категорії населення відмовитися не лише від співпраці з підпіллям, а взагалі від активної суспільної ролі та зосередитися на самовиживанні. Не активізувало позиції інтелігенції й те, що вона першою потрапляла в заручники окупаційної влади⁵ чи ставала мішенню польських терористичних угруповань⁶. Більшість інтелігентів не бачила сенсу вступати

² Паньківський К. Від Держави до Комітету. Нью-Йорк; Торонто, 1970. С. 46.

³ Там само. С. 50–53.

⁴ Заболотна Т. Умови праці міської інтелігенції України в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.). *Сторінки воєнної історії України*. Київ, 2012. Вип. 15. С. 135–151.

⁵ У Львові 24 жовтня 1943 р. заарештовано Івана Макуха, Ярослава Яблонського, Михайла Зеленого та Миколу Маланчука, яких німці погрожували негайно розстріляти, якщо в найближчі дні станеться вбивство або напад на німецьких військових. Див.: Вбивства у Львові. 1943, 25 жовтня. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 10.

⁶ Там само.

у двобій імперських армій, які воювали за чужі українцям інтереси. Вони не поділяли поглядів українських націоналістів стосовно можливості здобуття Української Самостійної Соборної Держави (УССД) за таких обставин і навіть вважали їхню діяльність шкідливою. Зокрема К. Паньківський, виступаючи 28 листопада 1943 р. перед львівською громадськістю, наголошував, що збройна боротьба з окупантами не на часі і що дії підпілля наражають на небезпеку цивільне населення⁷. Пізніше, перебуваючи на еміграції, на захист своєї позиції він навів більше аргументів: «Люди, що 30 червня приїхали до Львова з німцями, повні ілюзій і мрій, бездумно проголошуючи в усіх своїх публічних і особистих виступах і в поширюваних публікаціях і закликах “союз”, стали в один момент так само бездумно завзятими ворогами німців. Вони підняли проти німців боротьбу без ясної мети, яку можна було б досягнути, а тільки самої боротьби ради, без розуміння того, що боротьба проти німців робить їх хоч-не-хоч союзниками большевиків, бо кожен успіх у боротьбі проти німців не був нашим національним успіхом, нашому народові нічого не давав, а зате прискіпував перемогу більшовиків»⁸.

Така позиція інтелігенції викликала шквал критики з боку лідерів ОУН(б), які звинувачували опонентів у шкурництві та бажанні безпечно перебути важкі часи. Особливо дратував підпільників той факт, що інтелігенти не вірили в перемогу революційно-визвольних сил та ширили цю зневіру серед народних мас, що негативно позначалося на становищі ОУН і Української повстанської армії (УПА): «... тут і там, головно серед панів т. зв. “старшої генерації” брак віри в справу Визволення, що почасти переливається в маси»⁹. А масова еміграція інтелектуалів на Захід перед приходом радянських військ змусила керівників підпілля констатувати непридатність цієї верстви українського суспільства до революційно-визвольної боротьби: «Наша інтелігенція у більшості це раби в штивних ковнірах, люди, що в наслідок химерної долі не стали лакеями чи “пуцубутами”. І тут вже видно, що як тільки більшовики залишать їм який-небудь спосіб вегетування, нехай і за ціну найбільшого національного й особистого пониження, вони схопляться за цей спосіб і будуть продовжати свій нужденний живот очевидно в ім'я добра України»¹⁰.

Однак невтішні для реалізації ідеї УССД воєнні та міжнародно-політичні реалії, політична дезорієнтованість українського суспільства, брак керівних кадрів у структурах ОУН і УПА змусили членів Проводу знову повернутися лицем до проблеми співпраці з інтелігенцією та критично переглянути своє попереднє ставлення до неї. Аналізуючи стан власних сил із соціального боку напередодні другої радянської окупації члени Проводу ОУН(б) мусили визнати, що організація не мала чіткої політики щодо використання інтелігенції у боротьбі за УССД та вчинила помилку, пустивши справу на самоплив: «У цьому винні і ми самі своїм ставленням до неї [до інтелігенції – О. С.], зокрема тим, що залишили за нею можливість легалізації. В

⁷ Суспільно-політичний звіт за місяць листопад. Львів–місто. 1943. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 14.

⁸ Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк; Торонто, 1965. С. 13.

⁹ Львівщина (жовтень 1944 р.). Суспільно-політичний звіт за час: 1.Х–31.Х.1944 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 266.

¹⁰ Огляд суспільно-політичних подій за місяць березень 1944–1944, 3 квітня. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 21.

результаті цього інтелігенція вийшла з-під нашого послууху ще в 1943 році, коли ми почали організувати дивізії і в кінці кінців емігрувала. Якщо б ми втримали інтелігенцію на самому початку, то зараз би підпорядкували своєму впливові певну частину, ліквідувавши при цьому поділ на наших і не наших. Ми ж воліли самі нести весь тягар боротьби, залишивши цю прослойку у спокої»¹¹. На нараді було вирішено активніше залучати інтелігенцію до лав підпілля, розгорнувши в її середовищі потужну пропагандистську роботу: «Доповнити апарати Проводів свіжими силами... більше ангажувати молодих незгангенованих¹² сил (ужити тут участь інтелігенції). Використати головно фахівців, якими ще диспонуємо, які ще не пішли на Захід (вслід за лікарями)»¹³. Під цим оглядом було виготовлено низку листівок-звернень до інтелігенції із закликом підтримувати боротьбу ОУН і УПА, активно вести національно-освідомлювальну працю серед широких верств суспільства тощо. Здібну до пера інтелігенцію закликали гідно репрезентувати націоналістичну ідеологію у двобої з радянською пропагандивною машиною та на міжнародній арені.

Серед керівників ОУН(б) кардинально змінився підхід до підбору кадрів організації, які тепер намагалися поповнювати представниками зі всіх верств суспільства, що знайшло відображення у програмних документах підпілля. Зокрема, у Постановах III ВЗ ОУН(б) зазначено, що «у лавах ОУН борються українські селяни, робітники та інтелігенція»¹⁴. Між цими категоріями населення, на думку провідних членів ОУН(б), мав бути досягнутий розумний баланс шляхом встановлення певних пропорцій: «Не можна обмежуватися, наприклад, підбором лише людей інтелектуальної праці (тих, що працюють розумово) або лише робітників. У першому випадку організація перетворилась би в “академію”, відірвану від життя, а в другому випадку – спростилася»¹⁵. Керівники ОУН(б) починають уважніше ставитися до наявних у підпіллі інтелектуальних кадрів, призначаючи їх на керівні пости та надаючи працю відповідно до фаху: «Від правильного керівництва кадрами залежить духовне зростання або занепад багатьох членів організації. Якщо член організації поставлений не на своє місце, де він не може вповні розвинути свої здібності, він приречений на духовну деморалізацію. Неправильно призначати інтелігентну людину на дрібну технічну роботу, не рахуватися з його здібностями, скупчувати багатьох визначних членів на вузькій ділянці праці, де вони займаються дріб'язковими справами, оскільки для керівної роботи достатньо однієї людини»¹⁶.

Водночас керівники ОУН(б) починають приділяти посилену увагу підвищенню інтелектуального рівня учасників підпілля загалом. Інтелігенти, за задумом провідників, мали перебувати не лише на керівних постах, але й серед низового членства, адже провідник у роботі мав спиратися на свідомих, фахових,

¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 39. Арк. 309–310.

¹² Незгангенований – (від пол. *nie zagregowany*) у значенні несукупний, необ'єднаний.

¹³ До сучасного нашого внутрішнього організаційного положення (думки члена). *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* (ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 11.

¹⁴ Програмові Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів. *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.* (Збірка документів). Видання ЗЧ ОУН. [Б.м.], 1955. С. 108.

¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 68.

¹⁶ Там само. Арк. 35.

працівників, які адекватно мислили. «Нічого не зможе зробити купка уцілілих керівників, якщо в них не буде ідейних та інтелігентних виконавців»¹⁷, – наголошували в організаційних вказівках. З огляду на це, провідники постійно дбали про підвищення освітнього рівня підлеглих. У підпіллі відбувалися різноманітні вишколи (керівного складу, військові, пропагандивні, медичні та ін.), а в розпорядок дня повстанців, які зимували у криївках, обов'язково входили заняття з історії та географії України, української літератури, економіки, філософії тощо. Для цього на зимівлю розподіляли так, щоб у складі групи була хоча б одна освічена людина. В інструкції Головного Осередку Пропаганди (ГОСП) за серпень 1947 р. читаємо, що групи під час зимівлі також мають бути забезпечені достатньою кількістю літератури, необхідної для освітньої діяльності. А зимовий період 1946–1947 рр., коли повстанці у криївках мали в розпорядженні лише по одній–дві брошурки, керівник ГОСП «П.Полтава» вважав втраченим «з погляду політичного самовишколу кадрів»¹⁸, що, на його думку, «не сміє повторитися наступного року»¹⁹.

Система залучення інтелектуальних кадрів до лав підпілля, опрацьована членами ОУН(б) впродовж 1944–1945 рр., дала певні результати. Проте найбільших успіхів повстанці досягнули лише в роботі з сільською інтелігенцією, оскільки діяльність українських націоналістів була спрямована переважно на село. Сільські вчителі, голови сільських рад та колгоспів, священники, фельдшери активно допомагали підпіллю проводити антирадянську агітацію та застосовувати так званий «тихий» саботаж щодо всіх заходів нової влади. Найцікавішим елементом для повстанців із цієї категорії населення були сільські вчителі, яких у школах західноукраїнських областей налічувалося понад 80 % і котрих найперше планували ознайомлювати з націоналістичними ідеями, з огляду на той вплив, який вони чинять на покоління, що підрастає. Особливу увагу планували приділити вчителям, прибулим зі східноукраїнських областей за рознарядками ЦК КП(б) У: «Ми повинні особливу увагу звернути на вчителів, які приїхали зі східних областей. Хоча певна кількість вчителів вже бачили повстанців й дещо знають про наш рух, однак референти пропаганди, як і територіальні провідники, до цього часу не звернули належної уваги на передачу їм наших видань, ознайомлення з нашими ідеями, програмою»²⁰. Серед учителів підпілляники широко розповсюджували листівку «Слово до вчителів» та «Братам зі Східних областей»²¹, намагалися допомагати матеріально²². Від них вимагали виховувати молодь у націоналістичному дусі й забороняли пропагувати більшовицькі ідеї: «Вимагати від учителів, щоб вони не виховували молодь в російсько-більшовицькому дусі. Якщо вони не можуть виховувати в національному дусі, то в жодному разі не мають права

¹⁷ Там само. Т. 20. Арк. 265.

¹⁸ Додаток до «Коротких вказівок щодо пропагандивної роботи на найближчий час» з м. квітня 1947 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 175.

¹⁹ Там само.

²⁰ Електронний архів Центру досліджень українського визвольного руху. Архів Пришляка. Пакет № 2. Арк. 926.

²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 24.

²² Короткі вказівки щодо пропагандивної роботи на найближчий час. Квітень 1947 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 233.

виховувати в більшовицькому»²³. Учителів задіювали в пересиланні націоналістичної літератури у Східну Україну та як агентів для заснування там мережі організації.

Приїжджі учителі виявилися найбільш податливим елементом для сприйняття ідей ОУН. Як зазначали провідники організації, більшість із них, зважаючи на вказівки підпілля, не займалися насадженням у школах більшовицької ідеології, а лише вчили дітей грамоті. Представникам влади, які вимагали від педагогів активніше вести більшовицьку пропаганду серед учнів, вони відповідали: «Моє діло лише вчити дітей»²⁴. Перебуваючи під впливом учасників підпілля, учителі часто солідаризувалися з місцевим населенням у їхньому ставленні до розпоряджень режиму (організації колгоспів, здачі контингенту, хлібопоставок та ін.), які доводили людей до зубожіння. Вони також активно протестували проти незаконних методів організації та проведення повоєнних виборчих кампаній²⁵, нехтуючи обов'язками членів виборчих комісій, уникаючи голосування та переховуючись у день виборів разом із батьками учнів. Одна з учительок-східнячок, коли її назвали бандерівкою за симпатії до місцевого населення, сказала: «Ви самі наробили тих “бандерів”, тому що сталінська Конституція не наказує так відноситися до народу, як ви поступаєте»²⁶. Масовість цього явища зауважив секретар Дрогобицького обкому КП(б)У з пропаганди Богданов, який, підводячи підсумки роботи парторганізації з проведення виборів, сказав: «... у партійного керівництва склалося враження, що багато хто з місцевих вчителів утягнутий в оунівську організацію, активно працює на їх користь... Багато вчителів виявилися чи націоналістами чи їх пособниками»²⁷.

Отже, сільська інтелігенція масово інтегрувалася до підпільних структур ОУН(б) та активно допомагала повстанцям у їхній боротьбі з радянською владою. Проте їхні освітні та загалом якісні показники, а отже, авторитет і здатність впливати на маси, були значно нижчими, ніж в інтелектуалів із міста. Тому керівникам організації йшлося передусім про те, щоби здобути підтримку в середовищі цільних громадсько-політичних діячів, мистецької, технічної еліти, яка мешкала в містах.

Під цим оглядом провідники ОУН(б) змушені були звернути увагу на міське середовище, яке було слабко опановане впливами організації: «... міське українське населення міст знає про нас тільки з неточних чуток від селян, що приносять молоко чи приїздять на торг, і з большевицьких мітингів, а всі приїжджі “східняки” знають про нас тільки те, що їм наговорять большевики, отже, вважають нас за сплямованих кров'ю бандитів»²⁸, – зазначено в документах підпілля за 1945 р. Увага

²³ Короткі вказівки щодо пропагандивної роботи на найближчий час. Квітень 1947 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 23.

²⁴ Ковельщина, обл. Луцьк. Р-ни: Ковель, Любомль, Головно, Шацьк, Заболоття, Ратне, Седлище, Камінь-Коширськ, Маневичі, Голоби, Турійськ. Суспільно-політичний огляд і інформації за час від 20.08.–20.09.1946 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 48.

²⁵ Стасюк О. Заходи режиму з підготовки виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 року в західних областях Української РСР та реакція населення. *Молодий вчений*. 2018. № 7. С. 28–31; Стасюк О. Організація та проведення виборів до Верховної Ради УРСР (9 лютого 1947 р.) у західних областях УРСР. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Гілея», 2021. Вип. 160 (№ 1–2). Ч. 1: Історичні науки. С. 128–133.

²⁶ *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 293 зв.

²⁷ Стенограма зборів обласного партійного активу Дрогобицької парторганізації. 1946 р., 16 лютого. *Державний архів Львівської області*. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 12.

²⁸ Чергові завдання по пропагандивній роботі на найближчий час. 20.08.1945 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 207.

керівників ОУН(б) до міст була пов'язана також із кардинальною зміною їхнього національного та соціального статусу: з переважно польськомовних центрів вони перетворилися в осередки російсько-українського культурно-політичного життя, яке повстанці прагнули взяти під свій контроль: «Пропагандистське оволодіння містами має величезне значення для розповсюдження визвольно-революційних ідей. У містах зосереджені українці-наддніпрянці, люди різних національностей, що прибули з СРСР, робітники та інтелігенція, до оволодіння якими ми повинні докласти певних зусиль»²⁹. Намагаючись охопити своїми впливами міщан, керівники ОУН(б) спланували численні пропагандистські акції, які мали відбуватися у містах систематично, безперервно і планово: «Треба наші акції проводити не раз у рік, а хоча б раз у місяць... Кожний тереновий провідник має подбати, щоб місто отримало інформацію про нашу боротьбу... Вишукувати щоразу нові канали доступу до міста»³⁰. Агітацію у містах вирішено вести за допомогою масового розповсюдження листівок і газет, адресного вручення літератури ОУН, а також усної пропаганди³¹. Особливу увагу наказано звернути на міську інтелігенцію, яка «до цього часу не була належним чином поінформована про наш рух і нашу боротьбу»³².

Провідники ОУН(б) починають уважно вивчати й аналізувати суспільно-політичні настрої та культурні запити міської інтелігенції, умови її праці, побутові потреби. Інформаторам ОУН(б) велено складати характеристики на її окремих представників, де вказувати рід занять, зазначати їхнє ставлення до більшовиків та визвольної боротьби ОУН³³. За допомогою одержаної інформації підпільники планували виробляти стратегію співпраці з цією категорією населення, впроваджувати свою агентуру до міського середовища, зокрема студентського та викладацького складу вишів й інших установ. У вишах намагалися вербувати передусім викладачів і студентів, що висловлювали незгоду з діями нової влади та критично ставилися до викладання марксизму-ленінізму й інших заідеологізованих дисциплін. Окрім ідеологічних моментів, надії покладали на упосліджене становище, в якому опинилися інтелігенти з приходом більшовиків: «Міська інтелігенція (нижчі урядники, учителі, професори) живе в більшовицькому центрі... бачить розкішне життя більшовицьких партійних мужів, а сама живе в недостатках, тому більшовиків ненавидить»³⁴.

У звітах ОУН(б) цього періоду натрапляємо на цікаві подробиці про культурне й академічне життя інтелігенції Львова, Станіславова, Тернополя, Рівного, Крем'яця, Борислава, Дрогобича³⁵. Зокрема, описуючи становище львівської академічної інтелігенції у перші місяці вторгнення Червоної армії, провідники ОУН(б) зазначали, що влада докладає багато зусиль, щоби привернути професорів, науковців, музикантів на свій бік: «Велику увагу зразу звернено на наукові інституції, передовсім Академію Наук, Університет Івана Франка, музей, Му-

²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 23.

³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 447.

³¹ Там само. Арк. 208.

³² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 24.

³³ Для вивчення і звітування кореспондентам. 1946. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 117–119.

³⁴ Чортківська округа. Суспільно-політичний огляд за місяць листопад 1945 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 351.

³⁵ Там само. Т. 72. Арк. 107; Т. 74. Арк. 100, 103, 112–113, 135 та ін.

зичний Інститут, театр, лікарні. Головою Академії Наук у Львові має бути Студинський, що на днях вертається до міста. Крім цього вертаються на свої старі місця всі професори університету з 40 року, які на разі є у великій пошані... У музичнім нашім життю є глясований проф. В. Барвінський, а в лікарському др. О. Барвінський. Крім цього вернувся на свій давний пост др. Тригубів»³⁶. Не пройшла повз увагу повстанців показова українізація, яку нова влада активно запроваджувала на рівні культурних та освітніх установ, проте вони одразу ж розпізнали її штучність: «Поза тим до всяких інституцій вводиться обов'язково укр. мову. З більшовицької сторони підозріло виглядає тільки те, що всякі радянські прелегенти, скінчивши доклад в найчистішій українській мові, починають приватну балачку між собою тільки по російськи»³⁷. У приборканні місцевої еліти велику роль відіграв матеріальний чинник. Влада намагалася схилити інтелігентів до співпраці, специфічно розподіляючи матеріальні блага. З цього приводу провідники ОУН(б) писали, що влада зумисне витворює матеріальну прірву між окремими верствами суспільства, щоб змусити «обласкану» частину до послуху: «Як вже нераз подавано, твориться за всяку ціну еліту і то за поміччю великих різниць у платнях і приділах. Як клясичний приклад може постужити історія приділу масла на Політехніці, де директор дістав пару кг, професор і доценти по півтора кг, службовці по 25 дкг вищі, нижчі – сир, а возьні – пусте молоко... Коли взяти висоту пенсії чоловіка з “еліти” та додати до цього вартість приділу, то між суспільними верствами витворюється прірва більша, як за царських часів, коли все-таки і найбідніший не помирав голодом»³⁸. Однак, не знайшовши серед представників західноукраїнської інтелігенції багато людей, вартісних для нового режиму: «В загальному більшовицька партія, як і всюди, має багато мороки з подібними особами. Тутешні професори і викладачі дуже часто помиляються, хибно засвітлюють події чи твори, абсолютно не знають марксизму»³⁹, – влада почала втілювати в життя специфічну кадрову політику, призначаючи на відповідальні посади приїжджих партійних функціонерів, що не пройшло повз увагу повстанців. Аналізуючи викладацький склад вишів м. Львова, члени ОУН(б) змушені були констатувати, що у найбільших вишах – Політехніці, медичному та університеті – 85 % викладачів становили росіяни й жида, і лише 15 % – українці⁴⁰, серед яких місцевих – одиниці. Це значно ускладнювало роботу підпільників у середовищі викладацької еліти, проте вони продовжували фіксувати кожен факт непорозуміння чи протистояння між місцевими викладачами і партійним керівництвом вишів, викладачами-комуністами і студентством в надії віднайти опозиційний до влади елемент. Так, у звіті зі Станіслава за березень 1947 р. йдеться про гостру реакцію студентів-східняків на слова викладача, який стверджував, що за хлібом у Західну Україну прибувають лише селяни-одноосібники з Бесса-

³⁶ Надзвичайний суспільно-політичний звіт (Дмитренко). 1944, 4 серпня. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 45.

³⁷ Суспільно-політичний звіт (місяць жовтень 1944). Львів-місто. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 49.

³⁸ Там само. Арк. 48.

³⁹ Станіславів – місто. Березень 1947 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 99.

⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 23. Арк. 188.

рабії. Заперечуючи професорові, студенти хором відповіли: «Ні! Прибувають з колгоспів України теж! З Київщини! З Вінниччини»⁴¹.

У вказівках та інструкціях ОУН(б) різнився підхід до місцевої та східноукраїнської інтелігенції. Попри невисоку оцінку революційних якостей місцевих інтелектуалів, провідники ОУН(б) не полишали сподівань задіяти їх до співпраці з підпіллям, зважаючи на ідейно-національну свідомість західноукраїнської еліти. Інтелігентів планували залучати до пропагандистських структур ОУН(б), написання націоналістичних матеріалів, а також до агітації у націоналістичному дусі східноукраїнської інтелігенції, з якою вони підтримували тісні контакти. Будучи відповідно проінструктовані, місцеві інтелектуали мали інформувати прибулих про ідейно-політичні засади боротьби ОУН та УПА, схиляючи до співпраці з підпіллям. В одній з інструктивних записок за 1944 р. із цього приводу зазначалося: «Східняки, дуже легко зживаються, зав'язують товариські відносини. Кращих людей з-поміж них можна завжди, заховуючи навіть всі міри обережності, інформувати про нашу боротьбу, про наші ідеї»⁴². На думку членів підпілля, якнайкраще для цієї роботи надавалася шкільна та студентська молодь: «До пропагандивної роботи серед східних українців, в містах та не опанованих селах залучувати людей, що живуть легально, особливо західноукраїнську шкільну та студентську молодь. Вони прекрасно можуть розповсюджувати літературу всіма тими способами, що ми кілька з них вище перерахували... Для того їм треба тільки дати докладний інструктаж, в який спосіб вони повинні це робити. Коли вони будуть проінструктовані і щодо способів розповсюдження літератури чи писання листів, і щодо конспірації перед мgb взагалі – тоді вони цю роботу можуть робити майже без ніякого ризику для себе і з великою користю для нас»⁴³.

Частину інтелігентів планували відправити на Схід як емісарів ОУН, до чого їх ретельно готували. Вони мали володіти не лише потужним інтелектом, але й знаннями з психології, конспіративними прийомами, ораторських хистом: «Носії нашої ідеї на СУЗ мусять бути всесторонньо вишколені, всі поінформовані про актуальні питання життя й дня, знавці людських душ, гнучкі в словах, поступуванні в уживанні засобів»⁴⁴. На початку 1950-х років, у зв'язку з можливим початком третьої світової війни, інтелігенцію, з числа її найбільш довірених осіб, готували до проголошення незалежності України від імені Української Головної Визвольної Ради (УГВР) та перебрання на себе в межах населених пунктів адміністративних функцій⁴⁵.

Негативним моментом, який перешкоджав реалізації цих планів підпілля, як відзначали самі повстанці, був брак інтелігенції, її бездіяльність та панічний страх перед репресіями НКВС: «Української інтелігенції дуже мало – всі втекли з німцями. Ці, що з усяких причин залишилися – розгублені, залякані. До нас

⁴¹ Станіславів – місто. Березень 1947 р. Арк. 99–100.

⁴² Практичні вказівки щодо ведення політично-пропагандивної роботи (на основі інструктивних матеріалів). ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 443.

⁴³ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32.

⁴⁴ Про виховно-пропагандивну працю серед населення СУЗ. Листопад 1945 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 306.

⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 202.

ставляться прихильно, хоча в яку-небудь роботу бояться встрявати»⁴⁶. Це вимагало проведення додаткового роз'яснювання в середовищі міської інтелігенції, зокрема з проблем конспірації: «Скрізь, де це можливо, треба серед міської інтелігенції повести в цьому напрямі роботу»⁴⁷.

Робота ОУН(б) у середовищі східноукраїнської інтелігенції вимагала ще більших зусиль. Керівники підпілля скептично оцінювали можливість її використання у боротьбі за УССД, з огляду на викривлену національну свідомість, спричинену вимушеною довготривалою колаборацією та страхом перед репресіями: «Український інтелігент мусить кривити душею. Свою щирі українську душу він мусить заховати глибоко в нетрі поза своєю національною свідомістю або, коли він лиш трохи підлий, змінє її на московську душу... Українська інтелігенція говорить по-московськи, бо говорити українською мовою, це значить, стягнути на себе підозріння власть імушого МГБ і опинитися в найдикіших закутках Сибіру»⁴⁸. Підпільників прикро вражало пристосуванство східноукраїнської еліти та її фаталізм, адже останні часто повчали місцевих: «Кажуть тобі чорне – кажи, що чорне, кажуть тобі що біле – кажи, що біле. Ех, Господи Боже! Станеться щось, так воно і буде»⁴⁹. Провідники ОУН(б) із прикрістю відзначали, що найбільш вартісні для підпілля групи творчої інтелігенції (письменники, маляри, артисти, професори, інженери та ін.) були паралізовані страхом перед репресіями режиму. Зокрема, вивчаючи за завданням Організації середовище східноукраїнських письменників, один з інформаторів ОУН(б) писав, що радянські митці слова живуть у стані подвійної свідомості та втратили будь-яку здатність до протесту: «Замітна у цих письменників свого рода подвійність душі. Бути українцями-самостійниками не стає їм сили і відваги; йдуть по лінії найменшого опору. Знову, стати стопроцентовими радянськими людьми не дає їм українська душа. Вони без спротиву роблять усе, що вимагає від них радянська влада. І все-таки використовують кожну нагоду для форсування українців, зміцнення і підтягання українськості, на якому б то не було відтинку. Ця їхня подвійність має такий вплив на їх індивідуальність, що вони якісь розхитані, майже всі хворі на серце і стало п'ють»⁵⁰.

Враховуючи подібні спостереження, керівники ОУН(б) не плекали ілюзій щодо масового залучення східноукраїнської інтелігенції до лав підпілля. Проте, як видно з інструкцій та звітів Організації, вони не полишали надії загітувати в цьому напрямку найвартісніший елемент: «... сьогодні мусимо всіма можливими засобами подати до відома інтелігенції СУЗ [східноукраїнських земель – О. С.] нашу ідею. Українська революція в сьогоднішній етап мусить вийти з лісів і сіл, через шахти й фабрики до робочих кабінетів архітекторів, інженерів, поза куліси театрів, до студентських парт і кафедр професорів. На відтинку кадрів інтелігенція дасть нам може невелику кількість революціонерів, але найвартіснішу, бо керівну»⁵¹. З метою виявлення корисного для підпілля елементу провідники

⁴⁶ Інформативний звіт. Чортків. 1945, 18 лютого. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 103.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Марко Босслав Одвертий лист до українців-емігрантів. 1950. *Архів Центру досліджень українського визвольного руху* (АЦДВР).

⁴⁹ Із міста Станіслава. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 99.

⁵⁰ Вістки зі Львова. 1944, серпень. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 1.

⁵¹ Про виховно-пропагандивну працю серед населення СУЗ. Листопад 1945 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 191.

ОУН(б) намагалися з'ясувати, як східноукраїнська інтелігенція ставиться до радянської влади, повоєнних політичних та господарських нововведень режиму (вступ Української РСР до Організації Об'єднаних Націй, вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР, карткова система, грошова реформа та ін.), як сприймає нагінку партії на українську літературу і культуру тощо⁵². Інтелектуалам, які активно виявляли зацікавленість ідеями ОУН(б) та боротьбою повстанців, давали читати історію України Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича та інших заборонених у Радянському Союзі авторів, підпільні організаційні видання, книги про визвольний рух тощо, пропонували їм писати статті на антибільшовицьку тематику.

Незважаючи на певні зусилля, керівникам ОУН(б) не вдалося масово залучити міську інтелігенцію до співпраці з підпіллям. Глибше вивчення становища та поведінки української інтелігенції посилювало песимістичні висновки членів ОУН(б) не лише з приводу її готовності підтримати національно-визвольну боротьбу, але й протиставитися режимові бодай конституційними методами. Зокрема, зневіра та розгубленість інтелігенції, на думку учасників підпілля, не дозволили їм зреагувати належно на розгорнуту 1946 р. кампанію проти української історичної школи М. Грушевського та виявів українського буржуазного націоналізму в науці та культурі взагалі. Значна частина інтелігентів погодилася на співпрацю з режимом, зраджуючи свої ідейно-політичні переконання та естетичні смаки: «Окрема група, що стоїть на услугах НКВД і партії, напружує всі “творчі сили”, щоб більше і краще восхвалити Сталіна і ще сильніше і огидніше змішати з болотом бандерівців і інших українсько-німецьких націоналістів. До цієї “кампанії” зачислити треба: Галана, Козланюка, Стефаніка, Росовича (чи не псевдо), Конвісара (те саме), Барвінського, Возняка, які з певною насолодою пишуть свої потворні твори»⁵³.

До того ж, навіть невелике збільшення інтелігенції у структурах ОУН та УПА, як і передбачали керівники національно-визвольного руху, привнесло в середовище повстанців певні складнощі та конфліктність. Слабкі здоров'ям та не пристосовані до побутових незручностей, інтелігенти часто створювали зайві проблеми як у війську, так і в лавах організації. Зокрема, учасники Великого збору Української Головної Визвольної Ради з легальних громадсько-політичних організацій ніяк не могли зрозуміти, чому вони мають йти до місця проведення збору бездоріжжям та ще й уночі, бо зовсім не були обізнані із законами конспірації. Конфліктність була наслідком хворобливої вразливості та надмірних амбіцій окремих осіб. Сьогодні вже всім відомо про складні стосунки Миколи Лебеда та Романа Шухевича, які ґрунтувалися не лише на розходженнях у тактичному і стратегічному баченні роботи підпілля, але й на особистій неприязні. Відверто недолюбували один одного провідні публіцисти підпілля Ярослав Богдан (Всеволод Рамзенко) та Михайло Дяченко (Марко Боеслав). З усілених грипсів, у яких зафіксовано суть конфлікту цих діячів організації, бачимо, що вони не могли приборкати своїх провідницьких претензій і творчих амбіцій. Ще складніше інколи було повноцінно інтегруватися в підпільні структури інтелігентним жінкам, що призводило до непорозуміння не

⁵² Квесмтїонар «СХ». ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 371.

⁵³ Суспільно-політичний огляд. Львів, у квітні 1945 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 53.

лише в роботі, але й у подружніх стосунках, особливо якщо і чоловік, і жінка були членами організації, адже в підпіллі існувала чітка гендерна ієрархія⁵⁴.

З огляду на зазначені проблеми, керівники ОУН(б) в останні роки все більше схилилися до тактики використання інтелігентів за місцем праці, не переводячи їх на нелегальне становище. Це передусім стосувалося творчої інтелігенції, яку таємно залучали до пропагандистської роботи: «... треба підшукувати в терені і організувати в окремі звена: журналістів, поетів, письменників, науковців, мистців, композиторів і т. д. та доручувати писати їм статті, листівки, наукові праці, оповідання, компонувати, малювати тощо»⁵⁵. Ця потреба особливо актуалізувалася на початку 1950-х років, коли фахових дописувачів до підпільних видань серед членів ОУН і УПА майже не залишилося, що негативно позначалося на якості літератури ОУН. Людей із письменницьким талантом бракувало не лише на рівні обласних та окружних осередків пропаганди, але у найвищих пропагандивних структурах ОУН(б). З огляду на це, керівник Головного Осередку Пропаганди П. Федун («Полтава») змушений був оголосити про створення в підпіллі інституції кореспондентів ГОСП: «... з метою збільшити актуальний газетно-журнальний матеріал, що ним досьгодні розпоряджався ГОСП; зробити цей матеріал в можливо більшій мірі придатним до безпосереднього використання в інформаційно-пропагандивній роботі як у нас в Краю, так і за кордоном (нпр., еміграційна маса); поширити фіксування нашої поточної дійсності в усіх її цікавих та часто неповторних проявах в певних загальноприйнятних в журналістиці формах (нпр., журналістичний репортаж, нарис тощо)»⁵⁶. Кореспондентів ГОСП планували добирати з-поміж провідних кадрів підпілля, а також серед легальників: «Дуже побажано, щоб в характері таких кореспондентів працювали також люди з легального середовища: студенти, різні інтелігенти (особливо з більших міст), краще розвинуті середньошкільники, робітники і т. д. Передумовою цього мусить бути точний інструктаж про дане завдання (на основі цієї інструкції) і про конспірацію в цій роботі. Для цього передача матеріалів такими кореспондентами в підпілля може відбуватися посереднім шляхом»⁵⁷. Тематика кореспонденцій мала бути якнайширшою та охоплювати боротьбу ОУН і УПА, її засади, критику радянської дійсності, спротив цивільного населення, побут повстанців тощо.

Наскільки масштабною виявилася ця робота, нині сказати важко, адже члени підпілля її не афішували зі зрозумілих причин, а дописи легальників у підпільних виданнях розміщували під псевдами або взагалі без підпису. Можливо припустити, що вона не набула великих розмірів через неготовність значної частини української інтелігенції підтримати боротьбу ОУН і УПА та діяльність спецслужб. Проте багато інтелігентів все ж пов'язали свою долю з боротьбою повстанців. Достеменно відомо, що в повоєнний період із підпіллям на Львівщині співпрацював Михайло Дараган, якому провідник Львівщини Зиновій Тершаківець, використовуючи особисте знайомство з журналістом, передавав на

⁵⁴ Див.: Савчин М. («Марічка»). Тисяча доріг. Спогади. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1995. 600 с. (Літопис Української повстанської армії; т. 28).

⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 175.

⁵⁶ Інструкція в справі кореспондентів ГОСП-у. 1951 р. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 320.

⁵⁷ Там само. Арк. 321.

редагування новели Богдани Світлик (М. Дмитренко)⁵⁸. Статті про Тараса Шевченка та інші матеріали для публікації в підпільній пресі, на прохання Зиновія Тершаківця, писала відома письменниця Ірина Вільде⁵⁹. Дереворити для друку бофонів у підпільних друкарнях ОУН(б) виготовляв уродженець Тернопільщини, випускник Краківської академії мистецтв художник-різьбяр Петро Обаль⁶⁰. Маємо підстави стверджувати, що з підпільними видавничими структурами ОУН(б) у повоєнний період співпрацював також відомий історик І. Крип'якевич⁶¹. Зокрема, про це свідчать окремі епізоди з його життя, наявність підпільників ОУН серед близьких членів родини, а також його ставлення до повторної окупації Західної України більшовиками як до великого лиха⁶². В одній з розмов у колі довірених осіб І. Крип'якевич, виснажений вказівками радянської партійної еліти з приводу ідейно-політичної спрямованості його праць, сказав: «Я, якби був молодим, не обтяженим родиною, то пішов би до бандерівців»⁶³.

В останні роки підпільники, що зосередилися на збереженні кадрів та поширенні мережі ОУН(б) на східноукраїнські землі, не приділяли особливої уваги інтелігенції. Принаймні її залучення до лав підпілля в інструкціях Проводу після 1950 р. уже не зустрічається серед пріоритетних завдань. Це стало наслідком як винищення режимом патріотично активного інтелектуального елемента, так і певним розчаруванням учасників національно-визвольного руху діяльністю міської інтелігенції, яка зайняла конформістську позицію щодо нової влади. У провальному характері ідеї співпраці підпілля ОУН(б) з інтелігенцією частково були винні й самі повстанці. Виставляючи критерії до представників інтелігентних професій, яких планували залучати до роботи підпілля, провідники організації часто мали на увазі не інтелект і шляхетність, а високу ідейно-моральну вартість кадрів, сильний характер, велику революційну й політичну виробленість, практичну підготовку до боротьби з ворожою поліцією (Народним комісаріатом внутрішніх справ та Народним комісаріатом державної безпеки), уміння поводитися конспіративно тощо⁶⁴, тобто саме ті риси, яких багатьом інтелектуалам бракувало.

Кількість інтелігенції в лавах ОУН та УПА різко зменшилася, адже заміни-ти втрачені кадри не було ким. Якщо у 1944–1946 рр. інтелігенція в середовищі збройного підпілля становила 15–20 %, то у 1950 р. – лише 3–6 %. Це підтверджує «Листа на відзначення кандидатів з терену “78”» (за 20 березня 1950 р.), де з 36 номінантів до нагородження лише 2 мали незакінчену вищу освіту,

⁵⁸ Мороз В. Зиновій Тершаковець-«Федір». Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2011. 28 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 12).

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Дуда І. Обаль Петро Павлович. *Тернопільський енциклопедичний словник*: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2: К–О. С. 648.

⁶¹ Мудра Н. 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. С. 578–584.

⁶² Іщук О. Реакція Львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році. Київ, 2007. С. 8.

⁶³ Мудра Н. 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів. С. 578–584.

⁶⁴ Інструкції. Червень 1946 р. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 172.

решта – середню, незакінчену середню або початкову⁶⁵. Водночас «Посмертна листа кандидатів до номінації тер. «78» (за 19 березня 1950 р.) не містить жодного номінанта з вищою або незакінченою вищою освітою з-поміж 124 зареєстрованих осіб⁶⁶.

Отже, попри певні зусилля, керівники ОУН(б) не отримали співпраці з українською інтелігенцією у планованих розмірах, що негативно позначалося на якості боротьби ОУН і УПА та її престижу. Налагодженню стосунків з цією частиною суспільства перешкоджали як ідейно-політичні чинники, так і причини побутового та морально-психологічного спрямування. Освічені люди як ніхто розуміли безперспективність протистояння з радянською імперською машиною в умовах повної міжнародної ізоляції, а тому не спішили поповнювати лави повстанців, шукаючи інших шляхів самозбереження нації. Трагедія цієї частини інтелігенції полягала в тому, що, заперечуючи ідеї ОУН(б) та дистанціюючись від очоленої нею боротьби, інтелігенти-легальники не змогли запропонувати суспільству жодної альтернативи, що штовхало їх на шлях колабораціонізму, конформізму та еміграції. Несприятливі міжнародно-політичні обставини, незрілість та роз'єднаність українського політикуму звели провідницькі функції інтелектуальної еліти України під час Другої світової війни до ролі посередника між населенням та окупаційною владою, а згодом перетворили у придаток радянської ідеологічної машини. Натомість українські націоналісти, що жертвували найдорожчим і навіть життям у боротьбі за УССД, вважали, що мають право вимагати такої ж самопожертви від усіх членів суспільства, чим посилювали конфліктність ситуації, адже значна частина інтелігенції була нездатна до боротьби в підпільних умовах. Найбільших успіхів підпілля досягло у співпраці з сільською інтелігенцією, що пояснюється тривалою роботою ОУН у сільському середовищі. З міськими інтелігентами стосунки підпілля розвивалися складно. Під прицілом спецслужб міські інтелектуали навідріз відмовлялися від підпільної роботи, сповідуючи політику самозбереження. Як наслідок, і міська інтелігенція, і міське населення загалом упродовж всієї діяльності ОУН(б) в Україні залишалося для підпілля бажаним, але до кінця не опанованим середовищем. Інтелігенція, що наважилася підтримати боротьбу ОУН і УПА, зробила це добровільно та з ідейних переконань. Адже інтелектуали чітко бачили потребу протиставитися обставинам, що невблаганно поглинали українське суспільство, нівелювали його як етнічно окремий організм. Боротьба ОУН і УПА в цьому сенсі була не найкращим, але єдиним виходом із ситуації, який дав змогу українцям бодай на короткий час стати керманічами своєї долі, а інтелігенції виконати свою суспільно значущу функцію, що полягає в реалізації завдань визвольних рухів.

Олександра Стасюк

⁶⁵ Листа на відзначення кандидатів тер. «78». – 1950, 20 березня. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 23.

⁶⁶ Посмертна листа кандидатів до номінації тер «78». – 1950, 19 березня. *Там само*. Арк. 24–26.